

SIRKULAR BIOIQTISODIYOT SHAROITIDA NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING INKLYUZIV TADBIRKORLIGINI FAOLLASHTIRISH: O'ZBEKISTON UCHUN ADAPTIV MODEL VA MEXANIZMLAR

Sharipov Behzod

Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

E-mail: shavkatovbehzod762@gmail.com

Annotatsiya

Maqolada nogironligi bo'lgan shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini faollashtirish ijtimoiy adolat va inklyuziv rivojlanishning muhim mexanizmi sifatida, sirkulyar bioiqtisodiyot kontekstida tadqiq etilgan. O'zbekistonda 2020-2025-yillarda shakllangan institutsional baza tahlil qilinib, uning asosan yollanma bandlikka yo'naltirilganligi va tadbirkorlik komponentining nisbatan zaifligi ko'rsatilgan. Muallif tomonidan adaptiv tadbirkorlik nazariyasi va inklyuziv iqtisodiy ekotizim konsepsiyasiga asoslangan uch darajali (makro-mezo-mikro) model taklif etilgan. Sirkulyar bioiqtisodiyotning yettita tarmog'i (chiqindilarni saralash va qayta ishlash, kompost ishlab chiqarish, shahar bog'dorchiligi, tabiiy xomashyodan hunarmandchilik, qayta foydalanish, eko-mahsulotlar onlayn savdosi, organik oziq-ovqat) nogironlikning to'rt turi kesimida moslik bo'yicha baholanib, inklyuziv tadbirkorlik uchun eng mos nisha sifatida asoslangan. Amaliy mexanizmlar - moslashuvchan biznes-inkubator, raqamli inklyuziv platforma, ijtimoiy franchayzing, kooperativ tadbirkorlik va mentor-sherik dasturi - to'siqlar bilan bog'langan holda ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv tadbirkorlik, nogironligi bo'lgan shaxslar, sirkulyar bioiqtisodiyot, ijtimoiy adolat, adaptiv tadbirkorlik, ijtimoiy franchayzing, biznes-inkubator, kooperativ.

Аннотация

В статье исследуется активизация предпринимательской деятельности лиц с инвалидностью как важный механизм социальной справедливости и инклюзивного развития в контексте циркулярной биоэкономики. Проанализирована институциональная база, сформированная в Узбекистане в 2020-2025 годах, и показано, что она ориентирована преимущественно на наёмную занятость, тогда как предпринимательская составляющая остаётся относительно слабой. Автором предложена трёхуровневая (макро-мезо-микро) модель, основанная на теории адаптивного предпринимательства и концепции инклюзивной экономической экосистемы. Семь отраслей циркулярной биоэкономики (сортировка и переработка отходов, производство компоста, городское садоводство, ремёсла из природного сырья, повторное использование, онлайн-торговля экопродукцией, органические продукты питания) оценены по степени соответствия в разрезе четырёх видов инвалидности и обоснованы как наиболее подходящие ниши для инклюзивного предпринимательства. Практические механизмы - адаптивный бизнес-инкубатор, цифровая инклюзивная платформа, социальный франчайзинг, кооперативное

предпринимательство и программа “ментор-партнёр” - разработаны во взаимосвязи с выявленными барьерами.

Ключевые слова: инклюзивное предпринимательство, лица с инвалидностью, циркулярная биоэкономика, социальная справедливость, адаптивное предпринимательство, социальный франчайзинг, бизнес-инкубатор, кооператив.

Abstract

The article examines the activation of entrepreneurship among persons with disabilities as an important mechanism of social justice and inclusive development in the context of the circular bioeconomy. The institutional framework formed in Uzbekistan in 2020-2025 is analysed, and it is shown to be oriented mainly towards wage employment, with a relatively weak entrepreneurship component. The author proposes a three-level (macro-meso-micro) model based on the theory of adaptive entrepreneurship and the concept of an inclusive economic ecosystem. Seven circular bioeconomy sectors (waste sorting and recycling, compost production, urban horticulture, crafts from natural raw materials, reuse, online trade in eco-products, organic food) are assessed for suitability across four types of disability and substantiated as the most appropriate niches for inclusive entrepreneurship. Practical mechanisms - an adaptive business incubator, a digital inclusive platform, social franchising, cooperative entrepreneurship and a mentor-partner programme - are developed in relation to the identified barriers.

Keywords: inclusive entrepreneurship, persons with disabilities, circular bioeconomy, social justice, adaptive entrepreneurship, social franchising, business incubator, cooperative.

KIRISH

Barqaror rivojlanishning zamonaviy paradigmasi iqtisodiy o'sishni ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlik bilan uzviy bog'laydi. BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari “hech kimni ortda qoldirmaslik” tamoyilini ilgari surib, nogironligi bo'lgan shaxslarning iqtisodiy hayotda to'laqonli ishtirokini ta'minlashni (SDG 8, 10) ustuvor vazifa sifatida belgilagan [10]. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti ma'lumotlariga ko'ra, dunyo aholisining taxminan 16 foizi nogironlikning u yoki bu shakliga ega bo'lib, ularning bandlik darajasi umumiy aholinikidan sezilarli past [12]. O'zbekistonda Jahon banki tadqiqotiga ko'ra, 3 yosh va undan katta aholining 13,5 foizi nogironlikning biron bir shakliga, 3,5 foizi esa og'ir nogironlik holatiga ega [11].

Nogironligi bo'lgan shaxslar uchun tadbirkorlik an'anaviy yollanma bandlikka nisbatan bir qator afzalliklarga ega: moslashuvchan ish vaqti va joyi, o'z imkoniyatlariga mos faoliyat turini tanlash, ish beruvchi tomonidan kamsitish xavfining yo'qligi. Shu bilan birga, tadbirkorlik kapital, ko'nikma, bozorga kirish va ijtimoiy tarmoq talab qiladi - aynan shu resurslar nogironligi bo'lgan shaxslarda cheklangan [3]; [4].

Sirkulyar bioiqtisodiyot - biologik resurslardan kaskadli foydalanish, chiqindilarni resursga aylantirish va biologik sikllarni yopishga asoslangan iqtisodiyot

- inklyuziv tadbirkorlik uchun o'ziga xos imkoniyatlar yaratadi [1; 6]. Uning ko'plab tarmoqlari (chiqindilarni saralash, kompostlash, shahar bog'dorchiligi, ta'mirlash va qayta foydalanish, tabiiy xomashyodan hunarmandchilik) mehnat sig'imli, kichik hajmda boshlanishi mumkin, mahalliy bozorga yo'naltirilgan va moslashtirilgan ish o'rinlarini tashkil etishga qulay. Demak, sirkulyar bioiqtisodiyot va inklyuziv tadbirkorlikning uyg'unligi "yashil o'sish - ijtimoiy adolat" bog'liqligining amaliy ifodasidir [17].

Maqolaning maqsadi sirkulyar bioiqtisodiyot sharoitida O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslarning tadbirkorlik faoliyatini faollashtirishning adaptiv modelini va amaliy mexanizmlarini ilmiy asoslashdir. Tadqiqot vazifalari: (1) nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligining nazariy asoslari va xalqaro modellarini umumlashtirish; (2) O'zbekistondagi institutsional bazani tahlil qilish va uning bo'shliqlarini aniqlash; (3) sirkulyar bioiqtisodiyot tarmoqlarining inklyuziv tadbirkorlik uchun mosligini baholash; (4) to'siqlar bilan bog'langan amaliy mexanizmlarni ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligi bo'yicha ilmiy adabiyotlar uch yo'nalishda rivojlangan. Birinchi yo'nalish - "majburiy" va "imkoniyat" tadbirkorligi dixotomiyasi. R. Pagán [3] Yevropa Ittifoqi ma'lumotlari asosida nogironligi bo'lgan shaxslar o'rtasida o'zini o'zi band qilish darajasi umumiy aholinikidan yuqori ekanini, buning sababi ko'p hollarda yollanma bandlikdagi to'siqlar ("majburiy" tadbirkorlik) ekanini ko'rsatgan. S. Parker Harris, K. Caldwell va M. Renko [4] esa AQSH misolida nogironligi bo'lgan tadbirkorlarning moslashuvchanlik va mustaqillikka bo'lgan ichki motivatsiyasini tahlil qilib, tadbirkorlikning "imkoniyat" jihatini asoslagan.

Ikkinchi yo'nalish - tadbirkorlik ekotizimi va institutsional qo'llab-quvvatlash. D. Storey [7] kichik biznesni qo'llab-quvvatlash siyosatining samaradorligi maqsadli guruhlarining o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olishga bog'liqligini ko'rsatgan. A. Senning "imkoniyatlar yondashuvi" [5] nogironlikni individual cheklov emas, balki shaxs va muhit o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasi sifatida talqin qilib, inklyuziv muhit yaratish davlat va jamiyat mas'uliyati ekanini asoslaydi. Ushbu yondashuv BMTning Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining ham asosida yotadi [9].

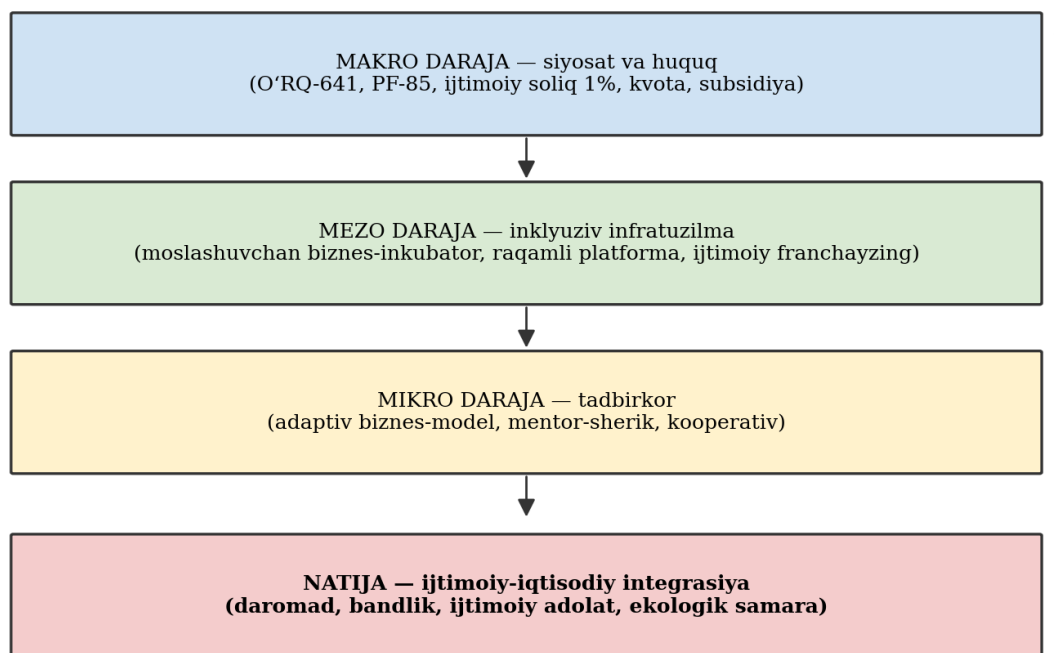
Uchinchi yo'nalish - ijtimoiy tadbirkorlik va innovatsion tashkiliy shakllar. M. Yunus [13] ijtimoiy biznes konsepsiyasi orqali tadbirkorlikning ijtimoiy muammolarni hal etishdagi rolini asoslagan; J. Defourny va M. Nyssens [2] Yevropada ijtimoiy korxonalar, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslarni ishga joylashtiruvchi "mehnatga integratsiya qiluvchi ijtimoiy korxonalar" (WISE) modelini tizimlashtirgan. Ijtimoiy franchayzing - muvaffaqiyatli ijtimoiy biznes-modelni tizimli takrorlash - ushbu yo'nalishning nisbatan yangi vositasi sifatida o'rganilmoqda [8].

Sirkulyar iqtisodiyot va ijtimoiy inklyuziya o'rtasidagi aloqa so'nggi yillarda alohida tadqiqot mavzusiga aylandi. Sirkulyar iqtisodiyot mavjud ish o'rinlarini qayta ishlash, ta'mirlash va qayta foydalanish sohalarida ko'paytirishi va ular ko'pincha kam malaka talab qiluvchi, mahalliy va mehnat sig'imli ekanligi adabiyotda ta'kidlanadi [1;

6]. Biroq ushbu tarmoqlarning aynan nogironligi bo'lgan tadbirkorlar uchun mosligini tizimli baholagan ishlar kam. O'zbekiston sharoitida nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligi va ijtimoiy himoyasi masalalari mahalliy olimlar (Q.X. Abdurahmonov, Xolmuhamedova va boshqalar) [18] tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, ularning tadbirkorlik faoliyati va inklyuziv tadbirkorlik modellarini joriy etish masalasi yetarli o'rganilmagan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning nazariy asosi sifatida muallif tomonidan ishlab chiqilayotgan adaptiv tadbirkorlik nazariyasi va inklyuziv iqtisodiy ekotizim konsepsiyasi qabul qilindi. Adaptiv tadbirkorlik - tadbirkorlik modeli, jarayonlari va muhitini shaxsning funksional imkoniyatlariga moslashtirishni nazarda tutuvchi yondashuv bo'lib, unda nogironlik "cheklov" emas, balki biznes-modelni loyihalashning boshlang'ich parametri sifatida qaraladi. Inklyuziv iqtisodiy ekotizim - barcha ishtirokchilar uchun teng imkoniyatlar yaratuvchi, makro (siyosat va huquq), mezo (infratuzilma va institutlar) va mikro (tadbirkor va uning biznes-modeli) darajalarni birlashtiruvchi tizimli yondashuvdir (1-rasm).

1-rasm. Nogironligi bo'lgan shaxslar inklyuziv tadbirkorligining uch darajali ekotizim modeli¹

1-rasmda model yuqoridan pastga yo'nalgan to'rt qatlamdan iborat. Makro darajada huquqiy va moliyaviy shart-sharoitlar yaratiladi. Mezo darajada ular moslashuvchan biznes-inkubator, raqamli platforma va ijtimoiy franchayzing kabi inklyuziv infratuzilmaga aylanadi. Mikro darajada esa tadbirkorning adaptiv biznes-modeli, mentor-sherik va kooperativ shakllari orqali amalga oshadi. Yakuniy natija -

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

daromad, bandlik, ijtimoiy adolat va ekologik samarani qamrab oluvchi ijtimoiy-iqtisodiy integratsiya. O'ng tomondagi uzoq chiziqli qayta aloqa esa erishilgan natijalar asosida makro darajadagi siyosatni muntazam tuzatib borish zarurligini bildiradi.

Tadqiqot quyidagi usullarga tayanadi. Birinchidan, O'zbekiston Respublikasining nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari, bandligi va tadbirkorligiga oid normativ-huquqiy hujjatlari kontent-tahlil usulida o'rganildi va chora-tadbirlar "yollanma bandlik" va "tadbirkorlik" yo'nalishlariga tasniflandi. Ikkinchidan, nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning xalqaro modellari qiyosiy tahlil qilindi. Uchinchidan, sirkulyar bioiqtisodiyotning yettita tarmog'i nogironlikning to'rt turi (tayanch-harakat, ko'rish, eshitish, psixik va intellektual) kesimida uchta mezon - jismoniy talablar, moslashtirish imkoniyati va bozorga kirish qulayligi - bo'yicha 3 balli shkalada baholandi; baholash muallifning ekspert bahosi xarakteriga ega va kelgusida nogironligi bo'lgan tadbirkorlar ishtirokidagi ekspert so'rovi bilan tekshirilishi lozim. To'rtinchidan, to'siqlar va mexanizmlarni bog'lash uchun "to'siq - mexanizm" matritsasi qo'llanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning xalqaro tajribasi to'rtta asosiy modelni ajratish imkonini beradi (1-jadval).

1-jadval

Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning xalqaro modellari¹

Model	Mamlakatlar	Asosiy vositalar	O'zbekiston uchun saboq
Huquqiy-antidiskriminatsion	AQSH (ADA), Buyuk Britaniya (Equality Act)	Kamsitishni taqiqlash, kichik biznes ma'muriyati dasturlari, moslashtirishni moliyalashtirish (Access to Work)	Moslashtirish xarajatlarini qoplash mexanizmi
Kvota-kompensatsion	Germaniya, Fransiya, Yaponiya, Koreya	Ish beruvchilar uchun kvota, kvota bajarilmaganda kompensatsiya to'lovi, integratsion korxonalar	Kvota tizimini tadbirkorlik rag'batlari bilan to'ldirish
Ijtimoiy korxona (WISE)	Italiya, Ispaniya, Skandinaviya	Mehnatga integratsiya qiluvchi ijtimoiy kooperativlar, davlat xaridlarida imtiyoz, soliq imtiyozlari	Kooperativ tadbirkorlik va davlat xaridlari kvotasi
Mikromoliya-ijtimoiy biznes	Bangladesh, Hindiston	Maqsadli mikrokredit, o'zaro yordam guruhlar, ijtimoiy biznes	Guruhli mikromoliya va mentor-sherik dasturlari

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, samarali tizimlar bir model bilan cheklanmaydi, balki huquqiy kafolatlar, moliyaviy rag'batlar va tashkiliy shakllarni birlashtiradi.

¹ Manba: [2; 13] ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi.

O'zbekiston uchun Italiyaning ijtimoiy kooperativlar tajribasi (xodimlarining kamida 30 foizi nogironligi yoki boshqa ijtimoiy zaifligi bo'lgan shaxslar bo'lgan "B turi" kooperativlari) hamda Buyuk Britaniyaning ish joyini moslashtirish xarajatlarini qoplash mexanizmi alohida ahamiyatga ega [2].

O'zbekistonda 2020-2025-yillarda nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari va bandligini ta'minlash bo'yicha salmoqli institutsional baza shakllandi [14]; [15]; [16] (2-jadval).

2-jadval

O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar bandligi va tadbirkorligiga oid asosiy institutsional chora-tadbirlar (2020-2025)¹

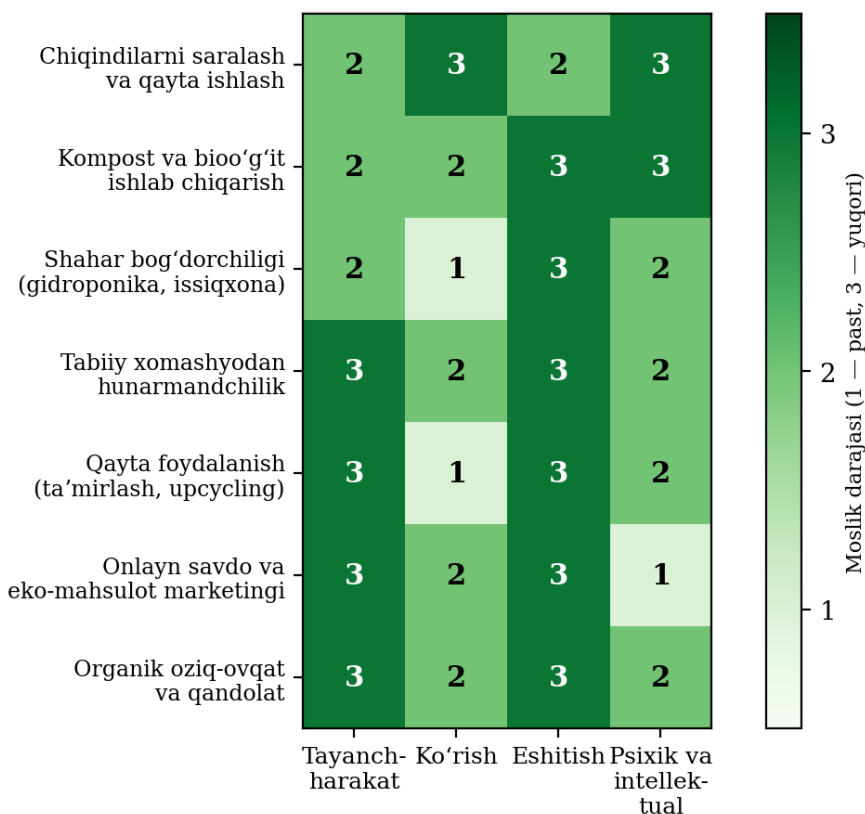
Hujjat / chora	Mazmuni	Yo'nalishi
"Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun (2020-yil)	Huquqiy kafolatlar, to'siqsiz muhit, bandlik kvotasi, kamsitishni taqiqlash	Huquqiy asos
BMT Nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasining ratifikatsiyasi (2021-yil)	Xalqaro majburiyatlar, "imkoniyatlar yondashuvi"ning qabul qilinishi	Huquqiy asos
Ijtimoiy soliqning nogironligi bo'lgan xodimlar uchun 1 foiz etib belgilanishi (2025-yil yanvardan)	Ish beruvchilar uchun mehnat xarajatlarini kamaytirish (umumiy stavka 12%)	Yollanma bandlik
Ish beruvchilarga surdotarjimon, psixolog, hamrohlik xizmati uchun 50 mln so'mgacha subsidiya	Ish joyini moslashtirish xarajatlarini qoplash	Yollanma bandlik
PF-85-son Farmon 2025-yil 8-may	Nogironligi bo'lgan shaxslar bandligini ta'minlashga ko'maklashgan tadbirkorlik subyektlarini moliyaviy rag'batlantirish, maxsus xizmatlar tizimi, ular ishlab chiqargan tovarlarni bozorga chiqarishga ko'maklashish	Yollanma bandlik va tadbirkorlik
"O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasidagi yoshlar tadbirkorligi tanlovlari	Nogironligi bo'lgan yosh tadbirkorlar loyihalariga alohida e'tibor, grantlar	Tadbirkorlik
Nogironligi bo'lgan bolalarga DXSH asosida parvarish xizmati ko'rsatuvchi tadbirkorlarga soliq imtiyozlari (2030-yilgacha)	Ijtimoiy xizmatlar sohasida tadbirkorlikni rag'batlantirish	Tadbirkorlik (ijtimoiy xizmatlar)

Tahlil ikki muhim xulosaga olib keladi. Birinchidan, institutsional baza jadal rivojlanmoqda: 2024-yilda tadbirkorlar 40 mingga yaqin nogironligi bo'lgan shaxsni ishga qabul qilgan, ularning o'rtacha ish haqi 2025-yilda 3,2 mln so'mdan 2026-yilda 3,8 mln so'mgacha o'sgan, har yili 3 mingga yaqin nogironligi bo'lgan oliy ma'lumotli

¹ Manba: [14; 15; 16] asosida muallif ishlanmasi.

mutaxassis mehnat bozoriga kirmoqda [19; 20]. Ikkinchidan, chora-tadbirlarning asosiy qismi yollanma bandlikka - ish beruvchini rag'batlantirishga - yo'naltirilgan; nogironligi bo'lgan shaxsning o'zini tadbirkor sifatida qo'llab-quvvatlash (boshlang'ich kapital, moslashtirilgan ta'lim, bozorga kirish, kooperatsiya) tizimli institutsional shaklga ega emas. Aynan shu bo'shliq mazkur tadqiqotning predmeti hisoblanadi.

Sirkulyar bioiqtisodiyotning yettita tarmog'i nogironlikning to'rt turi kesimida moslik bo'yicha baholandi (2-rasm).

2-rasm. Sirkulyar bioiqtisodiyot tarmoqlarining nogironlik turlari kesimida inklyuziv tadbirkorlik uchun mosligi¹

Baholash natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun deyarli barcha tarmoqlar yuqori moslikka ega - ularda jismoniy va kognitiv to'siqlar minimal bo'lib, asosiy moslashtirish kommunikatsiya vositalariga tegishli. Tayanch-harakat qobiliyati cheklangan shaxslar uchun o'tirgan holda bajariladigan faoliyat turlari - tabiiy xomashyodan hunarmandchilik, ta'mirlash va upcycling, onlayn savdo va eko-mahsulot marketingi, organik qandolat - eng mos hisoblanadi. Ko'rish qobiliyati cheklangan shaxslar uchun kompost ishlab chiqarish, hunarmandchilik (taktik ko'nikmalar) va audio-moslashtirilgan onlayn savdo istiqbolli. Psixik va intellektual nogironligi bo'lgan shaxslar uchun tuzilmaviy, takrorlanuvchi jarayonlar - chiqindilarni saralash, kompostlash, shahar bog'dorchiligi - qo'llab-quvvatlangan bandlik yoki kooperativ formati doirasida mos keladi.

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

Umumiy xulosa: onlayn savdo va eko-mahsulot marketingi hamda tabiiy xomashyodan hunarmandchilik tarmoqlari barcha nogironlik turlari uchun o'rtachadan yuqori moslikka ega bo'lib, inklyuziv tadbirkorlik dasturlarining "kirish nuqtasi" sifatida xizmat qilishi mumkin; chiqindilarni saralash va qayta ishlash esa kooperativ va ijtimoiy korxona formatida eng katta miqyos salohiyatiga ega.

Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligidagi to'siqlar va ularni bartaraf etish mexanizmlari bog'langan holda keltirilgan (3-jadval); har bir mexanizm dissertatsiya tadqiqotining amaliy yoki institutsional yangiligiga mos keladi.

3-jadval

Nogironligi bo'lgan tadbirkorlar to'siqlari va ularni bartaraf etish mexanizmlari¹

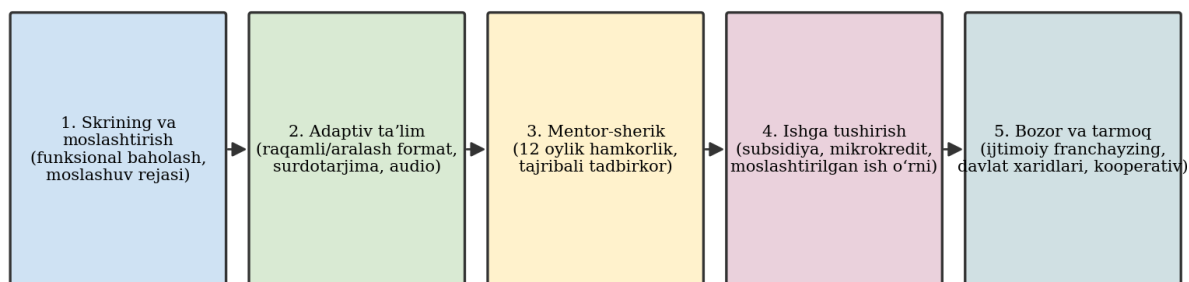
To'siq	Namoyon bo'lishi	Mexanizm	Mexanizm mazmuni
Boshlang'ich kapital va kreditga kirish	Garov yo'qligi, kredit tarixining yo'qligi, yuqori risk sifatida qabul qilinishi	Maqsadli mikromoliya va kooperativ tadbirkorlik	Guruhli kafolat, kooperativ mulkiga asoslangan kreditlash, sirkulyar uskunalar lizingi
Ko'nikmalar va ta'limga kirish	Ta'lim dasturlarining moslashtirilmaganligi, axborotga kirish cheklanganligi	Moslashuvchan biznes-inkubator	Funksional baholash asosida individual trayektoriya, raqamli/aralash format, surdotarjima
Bozorga kirish va savdo kanallari	Jismoniy savdo nuqtalariga kirish qiyinligi, xaridorlar ishonchi	Raqamli inklyuziv platforma va ijtimoiy franchayzing	Moslashtirilgan onlayn bozor, "inklyuziv mahsulot" belgisi, tayyor brend va ta'minot zanjiri
Ijtimoiy tarmoq va tajriba yetishmasligi	Izolyatsiya, rolli modellarning yo'qligi	Mentor-sherik dasturi	Tajribali tadbirkor bilan 12 oylik hamkorlik, natijaga bog'langan rag'bat
Institutsional tarqoqlik	Qo'llab-quvvatlash choralarining turli idoralarda tarqoqligi	"Yagona darcha" va davlat xaridlari kvotasi	Nogironligi bo'lgan tadbirkorlar uchun yagona xizmatlar markazi, davlat xaridlarida imtiyoz

3-jadvalda aniqlangan beshta asosiy to'siqning har biriga kamida bitta mexanizm mos keladi. Moliyaviy to'siq maqsadli mikromoliya va kooperativ tadbirkorlik orqali, ko'nikma va ta'limga kirish to'sig'i moslashuvchan biznes-inkubator orqali, bozorga kirish to'sig'i esa raqamli inklyuziv platforma va ijtimoiy franchayzing orqali bartaraf etiladi. Ijtimoiy tarmoq yetishmasligi mentor-sherik dasturi bilan, institutsional tarqoqlik esa "yagona darcha" va davlat xaridlari kvotasi bilan qoplanadi. Bunda ayrim mexanizmlar bir vaqtning o'zida bir nechta to'siqqa ta'sir qiladi, bu esa ularni kompleks holda joriy etish samarasini oshiradi.

Taklif etilayotgan mexanizmlar orasida ikkitasi - moslashuvchan biznes-inkubator va ijtimoiy franchayzing - sirkulyar bioiqtisodiyot nishalarida inklyuziv tadbirkorlikni jadal masshtablash imkonini beradi. Moslashuvchan biznes-inkubator

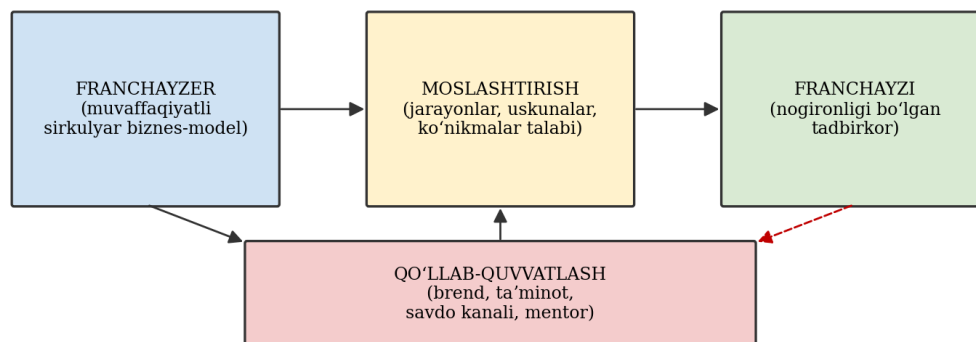
¹ Manba: muallif ishlanmasi.

nogironlikning turiga qarab individual trayektoriya yaratuvchi besh bosqichli dastur sifatida loyihalangan (3-rasm).

3-rasm. Moslashuvchan biznes-inkubatorning besh bosqichli dasturi¹

Inkubatorning o'ziga xosligi birinchi bosqichda funksional baholash va moslashuv rejasini tuzish, shuningdek, uchinchi va beshinchi bosqichlarda mentor-sherik va ijtimoiy franchayzing mexanizmlarini integratsiya qilishdadir. Ijtimoiy franchayzing (4-rasm) muvaffaqiyatli sirkulyar biznes-modelni (masalan, kompost ishlab chiqarish, eko-mahsulotlar onlayn do'koni, ta'mirlash ustaxonasi) nogironligi bo'lgan tadbirkor uchun jarayonlar, uskunalar va ko'nikma talablari bo'yicha moslashtirgan holda takrorlashni nazarda tutadi. Franchayzer brend, ta'minot va savdo kanalini taqdim etadi, bu esa tadbirkor uchun bozorga kirish va ishonch to'siqlarini birdaniga bartaraf etadi [8].

4-rasm. Nogironligi bo'lgan tadbirkorlar uchun ijtimoiy franchayzing sxemasi²

Ijtimoiy franchayzing modelining moliyaviy asosi sifatida PF-85-son Farmoni [16] doirasidagi rag'batlantirish choralari, ijtimoiy soliqning 1 foizlik stavkasi va moslashtirish subsidiyalari xizmat qilishi mumkin: franchayzer-kompaniya nogironligi bo'lgan shaxslarni franchayzi sifatida jalb qilganda ushbu imtiyozlardan

¹ Manba: muallif ishlanmasi.

² Manba: [8] asosida muallif ishlanmasi.

foydalanadi, davlat esa bir vaqtning o'zida ham bandlik, ham tadbirkorlik, ham sirkulyar iqtisodiyot maqsadlariga erishadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda nogironligi bo'lgan shaxslar bandligini qo'llab-quvvatlashning institutsional bazasi so'nggi yillarda sezilarli mustahkamlangan, biroq u asosan yollanma bandlikka yo'naltirilgan bo'lib, tadbirkorlik komponenti tizimli shaklga ega emas. Sirkulyar bioiqtisodiyot tarmoqlari mehnat sig'imliligi, kichik miqyosda boshlanish imkoniyati va moslashtirilgan ish o'rinlariga qulayligi tufayli inklyuziv tadbirkorlik uchun eng mos nisha hisoblanadi; ularning mosligi nogironlik turlari kesimida farqlanadi va dasturlarni loyihalashda hisobga olinishi lozim. Taklif etilgan uch darajali ekotizim modeli va besh mexanizm ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tahlil asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 8-may PF-85-son Farmon [16] ijrosi doirasida "Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligi" alohida yo'nalishini shakllantirish va unda boshlang'ich kapital (garovsiz mikro kredit, sirkulyar uskunalar lizingi), moslashtirilgan ta'lim va bozorga kirish choralari birlashtirish.

2. Moslashuvchan biznes-inkubatorni pilot loyiha sifatida "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash" dasturi yoki hududiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash markazlari bazasida, sirkulyar bioiqtisodiyot nishalariga ixtisoslashtirgan holda tashkil etish.

3. Ijtimoiy franchayzing tizimini yo'lga qo'yish: muvaffaqiyatli sirkulyar biznes-modellarga ega kompaniyalarni nogironligi bo'lgan franchayzilarni jalb qilganda qo'shimcha rag'batlar (soliq, subsidiya, davlat xaridlari) orqali qo'llab-quvvatlash.

4. Italiya tajribasi asosida "inklyuziv ijtimoiy kooperativ" tashkiliy shaklini qonunchilikda belgilash va davlat xaridlarida nogironligi bo'lgan shaxslar korxonalari uchun kvota (masalan, muayyan tovar guruhlari bo'yicha) joriy etish.

5. Raqamli inklyuziv platformani moslashtirilgan onlayn bozor, ta'lim va moliyaviy xizmatlar - "inklyuziv mahsulot" belgisi bilan - yaratish va hukumatning mavjud raqamli xizmatlar ekotizimiga integratsiya qilish.

6. Nogironligi bo'lgan shaxslar tadbirkorligi bo'yicha statistik kuzatuvni yo'lga qo'yish (tadbirkorlik subyektlari soni, tarmoq tuzilmasi, daromad) - bu dasturlar samaradorligini baholash va kelgusi miqdoriy tadqiqotlar uchun zarur asosdir.

Taklif etilgan adaptiv model va mexanizmlar inklyuziv tadbirkorlikning O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan ilk tizimli konsepsiyasi bo'lib, kelgusida nogironligi bo'lgan tadbirkorlar ishtirokidagi ekspert so'rovi va pilot loyihalar natijalari asosida miqdoriy jihatdan takomillashtirilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. D'Amato, D., Droste, N., Allen, B., Kettunen, M., Lähtinen, K., Korhonen, J., Leskinen, P., Matthies, B. D., & Toppinen, A. (2017). Green, circular, bio economy: A comparative analysis of sustainability avenues. *Journal of Cleaner Production*, 168, 716-734. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.09.053>

2. Defourny, J., & Nyssens, M. (2010). Conceptions of social enterprise and social entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and divergences. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1), 32-53. <https://doi.org/10.1080/19420670903442053>
3. Pagán, R. (2009). Self-employment among people with disabilities: Evidence for Europe. *Disability & Society*, 24(2), 217-229. <https://doi.org/10.1080/09687590802652504>
4. Parker Harris, S., Caldwell, K., & Renko, M. (2014). Entrepreneurship by any other name: Self-sufficiency versus innovation. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 13(4), 317-349. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2014.961115>
5. Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
6. Stegmann, P., Londo, M., & Junginger, M. (2020). The circular bioeconomy: Its elements and role in European bioeconomy clusters. *Resources, Conservation & Recycling: X*, 6, 100029. <https://doi.org/10.1016/j.rcrx.2019.100029>
7. Storey, D. J. (1994). *Understanding the small business sector*. Routledge.
8. Tracey, P., & Jarvis, O. (2007). Toward a theory of social venture franchising. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31(5), 667-685. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6520.2007.00194.x>
9. United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. United Nations.
10. United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*. United Nations General Assembly. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
11. World Bank. (2022). *Uzbekistan - Country profile on disability inclusion*. World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099415012202114964/p156962000bace01d0acaf097d2cee632d3>
12. World Health Organization. (2022). *Global report on health equity for persons with disabilities*. WHO.
13. Yunus, M. (2007). *Creating a world without poverty: Social business and the future of capitalism*. PublicAffairs.
14. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 15-oktyabr O'RQ-641-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/5049549>
15. O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 7-iyun O'RQ-695-son "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyani (Nyu-York, 2006-yil 13-dekabr) ratifikatsiya qilish haqida"gi Qonuni. <https://lex.uz/docs/5447413>
16. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 8-may PF-85-son "Nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligini ta'minlash tizimini takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. <https://lex.uz/docs/7518465>
17. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabr PQ-436-son "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan

islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori.
<https://lex.uz/docs/6303230>

18. Abdurahmonov, Q. X. (2019). Mehnat iqtisodiyoti: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.

19. Anhor.uz. (2025, 1-may). Nogironligi bo'lgan shaxslarning bandligi: raqamlar ortidagi odamlar. <https://anhor.uz/uzl/ichkaridan-nazar/nogironligi-bolgan-shaxslarning-bandligi-raqamlar-ortidagi-odamlar>

20. Gazeta.uz. (2026, 4-iyun). "Ular imkoniyat kutadi, rahm emas". Inklyuziv biznes qurgan tadbirkorlar hikoyasi. <https://www.gazeta.uz/oz/2026/06/04/inklyuziv-bandlik/>

Marketing

ilmiy, amaliy va ommabop jurnali

Muharrir:
Ingliz tili muharriri:
Rus tili muharriri:
Musahhih:
Sahifalovchi va dizaynerlar:

Turobova Hulkar Rustamovna
Oripov Mahmud Ashurovich
Xidirova Gavxar Rustamovna
Qudratov Aziz Dehqonboyevich
Sadikov Shoxrux Shuxratovich
Abidjonov Nodirbek Odijon o'g'li

2026-YIL, 24-25-SENTABR, MAXSUS-SON, V-VI-SEKSIYALAR

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar mas'ul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelavermasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga murojaat qilish mumkin. Ilmiy maqola, ommabop maqola, reklama, hikoya va boshqa ilmiy-ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

Elektron pochta: info@marketingjournal.uz
Bot: [@marketinjournalbot](https://t.me/@marketinjournalbot)
Tel.: +99890 5125464, +998939266610

Jurnalning rasmiy sayti: <https://marketingjournal.uz>

Marketing jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2024-yil 04-oktabrdagi 362/5 sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnali 2024-yil 15-martdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan **C-5669517** reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan. **Litsenziya raqami: №240874**

"Marketing" ilmiy, amaliy va ommabop jurnalining xalqaro darajasi: **9710**. GOCT 7.56-2002 "Seriya nashrlarning xalqaro standart raqamlanishi" davlatlaro standartlari talablari. **Berilgan ISSN tartib raqami: 3060-4621**